

VITA ZSIGMOND

A SORS HÁLÓJÁBAN

Enyedi emlékek a bécsi döntés utáni időkből

1940 augusztusában nyugtalansággal volt tele a levegő egész Erdélyben. A Pilis felől sötét fellegek fenyegették az Órhegy alatti kisvárost, Enyedet. Azt a várost, amelynek kollégiumát a kultúra, a világhírű terjesztőjének építették fel őseink, és reánk bízták, hogy itt az ifjúságot neveljük. Tudtuk, hogy valami készül a hitlerista politika boszorkánykonyhájában, amelynek mérges gőze és füstje hozzánk is eljutott, de nem tudhattuk, hogy mit hoz a jövő. Románok és magyarok egyaránt a rádió előtt ültek a hosszú nyári estéken, hallgatták a híreket. Augusztus 30-án aztán mindenki megtudhatta, hogy a Hitler diktálta bécsi döntés kettévágta Erdélyt, és ezzel az önkényes megoldással elszakított egymástól családokat; azokat, akik évszázadok óta békességben éltek itt, és együttesen építették az életet. Az egymásra uszító népek most gyűlölködve álltak szemben, a hitlerista eszméktől megfertőzve egymás ellen akarták kitölteni hatalmi vágyaikat.

Szeptember elsején megindult a menekülők áradata északról délnek és délről északnak. A románok üldöztetésétől, elnyomástól, megtorlásoktól félve menekültek kocsin, teherautón, ki ahogy tudott. Fiatal magyarokat, családos embereket láttam az országút mellett tépelődni, tanakodni, az ittmaradás kötele-sége és a menekülés vagy pedig a családhoz való hazamenetel hívó szava között ingadozva. Egyik kedves tanártársam a családi és közösségi élet akkor még egészen bizonytalan, kialakulatlan törvényei, parancsai között vergődve válaszította a menekülés útját, amely azután a halálba, a háború pusztító tüzébe vezetett. Akkor még nem tudhattuk, hogy a dél-erdélyi magyarságnak maradnak-e olyan intézményei, amelyeket minden erővel fenn kell tartani, amelyek

kultúránk megmaradását fogják itt biztosítani.

A bécsi döntést az erdélyi magyarok és románok egyaránt igazságtalannak tartották, tudták, hogy egy átmeneti időszak következik, amely a szabad szót mindenütt elfojtja, kétségessé teszi az anyanyelv használatának a jogát, és az erdélyi életben nem hoz megnyugvást. Szeptemberben elkezdődött Antonescu katonai diktatúrája, egyre nehezebbé vált az élet, fojtóbbá a levegő mindenki, különösen a kisebbségek számára.

Tizenegy év telt el azóta, hogy Kuncz Aladár — Áprily Lajos távozásakor — egyszerűen és tömören megfogalmazta azt, amit vele együtt mi is vallottunk: „Erdély az én hazám.“ Ezt azonban csak azok vallották ilyen határozottan és építő szándékkal, akik itt születtek és itt nevelkedtek. Mi valóban egymást megbecsülve akartunk dolgozni közös hazánkért, otthonunkért, de akik a kínálkozó, kedvező állásokat megragadva költöztek ekkor észak-erdélyi városokba, azok csak a maguk hasznát nézték, nem törődtek az itteni élet évszázadok alatt kialakult törvényeivel. Nem alkothattunk magunknak tiszta képet, de nyilvánvaló volt, hogy a bécsi döntés a nacionalizmus újabb megnyilvánulásaihoz, a románok kiűldözéséhez, munkaszolgálatra küldéséhez és fegyveres összeütközésekhez vezetett. Megtorlás megtorlást követett, amint ezt Reményik Sándor, az erdélyi költő „korszerűtlen versei“-ben lázongva és tiltakozva megírta. Ő a „halk magyarságot“ védte, és határozottan elítélte a mindenfelé megnyilvánuló „meztelen önzést“. Tiltakozott a megtorlások ellen, tiltakozott minden nemzetiségi elnyomás ellen, és olyan világról álmodott, amelyben „nincsen többé alul és felül“, de azt nem találhatta meg 1941-ben Erdélyben.

Kommunisták, humanista költők és írók ebben az időszakban bátran szállottak szembe a faji, nemzetiségi vagy vallási megkülönböztetésekkel, az ember méltóságát, szabadságát akarták megmenteni akkor, amikor a fasizmus mérgező levegője egész Közép-Európát és Erdélyt különösképpen fenyegette.

Amikor a városunk felett sötét felhők gomolyogtak, és sokan Kolozsvár felé menekültek, számba kellett vennünk, kik maradtunk itten, és mi a teendőnk. Nem hallgathattunk sokáig tétlenül, hiszen az élet állandó mozgásban volt körülöttünk, és napról napra változott. Feltettük magunkban a kérdést, hogy mi maradt meg abból, amit az elmúlt évtizedekben építettünk. A nemzetiségi élet alapjaihoz kellett visszatérni.

Ebben a jó ideig reménytelennek tűnő helyzetben számomra megnőtt az ősi Bethlen Kollégium, hangos diákcsoportokkal benépesítette a völgyet, a szőlők felé kúszó temetőben megelevenedtek a sírok: Herepei Ádám, Köteles Sámuel, Kováts József és Herepey Károly sírjai. Nemcsak a tudomány embeirei voltak ők, hanem gondolkozni is tanítottak, a helytállás, a polgárosodás, a haladás és a szabadság parancsait hirdették. Tudták jól, hogy a könyvet olykor fegyverrel kell felcserélni. Erre neveltek nemzedékeket, és erre figyelmeztetett a sétatéri diákemlékmű, amelyet a múlt század végén állítottak fel a szülőföldért, a szabadságért elesett kuruc diákok tiszteletére. Most ismét vezető, irányító szerephez jutott a teológiával bővült kollégium. Voltak veszteségei, de újabb erőkkel is gazdagodott, akik a jövő kérdésein töprengtek, és dolgozni akartak.

Egy nap hazafelé menet találkoztam Szabó Ferivel. Hosszú ideig beteg volt, most is lötyögött rajta a kabát, és sápadt, beesett arcáról lerítt a nélkülözés. Csak két okos, fekete szeme ragyogott bizakodva, mintha nem is akarná észrevenni a pusztító szomorúságot. Talán éppen azért vette föl a fölényes, kissé kihívó magatartást, hogy ne vegyék észre testi gyengeségét.

— Még mindig itt vagy? — szólított meg. — Te, nehogy elmulaszd ezt az alkalmat. Neked most ki kell menned, ott egyszerre kiugorhatsz. Minek temetkezni el itten?

— És te miért nem mentél ki? — kérdeztem, talán csak azért, hogy a határozott választ kikerüljem, de egyúttal a hirtelen kíváncsiságtól is hajtva. Ugyan minek marad ez a fiú, aki olyan könnyedén változtatta mindig az állásait, és semmi sem kötötte különösképpen ide?

— Csak nem rúghatom fenéken a gazdám — mondta hirtelen felcattanva.

— Hiszen fél éven keresztül fizette a költségeimet a kórházban, amíg beteg voltam. Éppen most, az ősszel kerültem ki. Legalább egy ideig itt kell maradnom.

Ezzel mindjárt el is köszönt. Én pedig gondolkozhattam a Szabó Feri során és a magamén is. Eszembe jutott, hogy özvegy édesanyja is itt lakik. Talán őt sem akarta itt hagyni egyedül. És ha morgolódt is magában, mint még annyian, akik félig-meddig akaratauk ellenére, külső körülményektől vezetve vagy a hála és a kötelességérzet sűrű hálójába bonyolódva maradtak itten, mégsem szökött ki. Hiába volt erős a szabadsulási vágy a lelkekben, a fiatalosság öntudatosabb részében mégis egyszerre megnőtt a kötelességérzet, a családhoz és a régi környezethez való ragaszkodás. Nem ők határoztak, a sors rendelte őket ide, vagy bocsátotta őket szabadon. A szülőföld vonzása lett erősebb a lelkekben.

Magam is csak a sors parancsára akartam hallgatni, amikor az ittmaradás kényszerűségének érzését hivatástudatra változtattam. Sohasem hirdettem, hogy minden körülmények között, tűz-víz itt maradok, életünk megváltozásáig nem költözöm el innen. Irtóztam az ilyen nagyhangú fogadkozásoktól, ostobaságnak tartottam. Talán hősek akartak látszani, akik így beszéltek, és hatást akartak elérni? Könnyű volt szavakkal elplepzeni a gyengeséget, s utólag hősi elszántságnak tüntetni föl azt, amitől annak idején nem tudtunk megszökni. Nem azok voltak a hősek, akik a helytállásról, a kötelességről szónokoltak, hanem akik szótlanul vállalták a rájuk háruló munkát, és ugyanúgy folytatták azt a veszélyek és üldözések közepette is, mint a nyugalomban. Nem ők választották maguknak a hősi életet, hanem a sors választotta ki őket erre. A sors döntött az életek felett, megragadott és örhelyre állított egyeseket, másokat szabadjára engedett.

Amint a sorssal és hivatással verkedtem, mindegyre fülemben csengett Pap Józsi szava: — Nem akarok mártír lenni! Engem nem fognak az Órhegy alá eltemetni. — Idegesen járt-kelt közöttünk, mert még nem szabadulhatott egyik intézményünk vezetésétől, de lélekben már nem volt velünk. Csak kifelé tekintett, és a menekülés módjait kereste.

— Senki sem kívánja, hogy mártír legyél — mondtam neki. — Csak azt, hogy itt maradj, és vállald a rád háruló munkát. Az élet megtartásáért áldozni kell.

Hiába beszéltem neki, hiszen ő éppen az áldozathozataltól félt, és csak az egyéni érdekek után törtetett. Pap Józsi gő-

gösen, kihívóan mondta, hogy nem akar mártír lenni, de ugyan ki akart volna mártír lenni közülünk? A mártírok nem önként, szántszándékkal lesznek, hanem az idő termeli ki őket, amikor egy gondolat hatalmába ejti az embert, s egy messze csillogó fény felé ragadja. A gondolat nálunk is kitisztult már a lelkekben, hivatássá formálódott. A hivatás hitet termelt, és áldozatot is követelt. Ezt mindenki tudhatta, aki felismerte hivatását, és szembenézett a ránk váró léttel. De azért ki akart volna mártír lenni, és egy gondolatot védve, egymagában, segítség nélkül elbukni?

En sem akartam mártír lenni, de tudtam, hogy a megkezdett úton megállni és félrehúzódni többet nem lehet. A hivatás nem pillanatokra vagy csupán egy alkalomra szól, hanem egész életünkben fogva tart.

A városomról adott egyetlen híradás nem sokáig nyugtathatott meg. Ezután a szellem belső őrszolgálatát kellett tovább végezni. Hogy ez hol és hogyan történhetik, az egyelőre megoldhatatlan, sötét talányként tátongott előttem.

Más időkben talán a kollégiumi munka egymagában is jobban kielégített volna, de most, hogy megfogyatkoztunk, mind gyakrabban hallhattuk: mindnyájan nélkülözhetetlenek vagyunk, és egyre többet követel tőlünk az élet. Ezek a kikerülhetetlen feladatok a mindennapi munka menetét megszabhatták, de mint a megsűrűsödött felhők fölöttünk függő roppant súlya, sokszor félelmetesen ránk is nehezedtek. Ez az ifjúság, amely a mi falaink között nevelkedett, nem vette komolyan, amikor helytállásról, hivatásvállalásról beszéltünk neki, hanem arra a társadalomra hallgatott, amely kifelé nézett, és az áldozathozatalt mindenképpen el akarta kerülni. Az ifjúság jelentős része már jól látta, hogy itteni életünk lépten-nyomon újabb akadályokba ütközik, és rejtett vagy nyílt veszedelmek teszik egyre bizonytalanabbá. A beszéd, a szó, az írás, az élet szabadságát korlátozó rendelkezésekhez kénytelenségéből, alázatosan alkalmazkodott, de ezt az életformát nem tudta véglegesnek elfogadni. Kifelé nézett, és várta, hogy mikor jön el a kiszökés ideje. Amint telt az idő, a kikerülhetetlené vált katonáskodás ideje egyre fenyegetőbb rémként állott előtte, és arra készítette, hogy az ide köthő kapcsolatokat széttépve meneküljön. Ez az ifjúság nem akart a mi helyünkre állani, ha ez szükséges lesz, hanem menteni akarta a maga életét.

Ha az első időkben ezt nem vallottuk is be magunknak, ha a jelen kérdéseivel küszködve még nem gondoltuk is a jövőre — messzebbre kellett néznünk. Az

írói szólás belső parancsa akkor kínoz a legtűrhetetlenebbül, amikor az élet megkötözve vergődik, és a szónak tilalmak hármaskínái falán kell áttörnie, míg napfényre jut. A nevelés szűkebb körű munkája az írást nem helyettesítheti, és a kényszerű hallgatás belülről éppúgy elorsvaszthat, mint ahogy a beteg testet pusztítja a tüdővész.

Magunkra hagyatottságunk, múltunk, jelenünk és a valósággal való szembenézés kényszerítő parancsa akkor is munkára készítette, amikor rendre megszűntek lapjaink, és a magyar szépirodalom mindenünnen száműzetett. A tudomány azért mégis meghúzódhatott az addig kevesebb figyelemre méltatott lapokban, és számon tartotta most is életünk változásait. Szülővárosom szellemi múltja után most már egész erdélyi életünk csábított további kirándulásokra, a múltnak mára is kiható figyelmeztetéseit a könyvtárban kerestem. A törvényesség és az igazság szellemétől megszálott Wesselényi Miklós mint ma is eleven óriás szállt szembe előttem a hatalommal, és amikor nemzetéért mindenét kockára tette, magára hagyatva találta magát a meghunyászkodók tömegében. Wesselényi keserűen felcsattanó szavai elevenünkbe vágta, háborgó szemrehányásai az egész nemzethez szóltak ma is, amikor helyetle senki sem szólalhatott meg. Az erdélyi művelődés, a politikai kibontakozás útját keresve ismét megszólalt Jósika Miklós, Szász Károly és Kemény Zsigmond. A haladás, az emberiség, a történelmi hagyományok tiszteletét hangoztatták, máskor a kicsinyes torzszalkodások, a széthúzás, a rendi elfogultságok ellen keltek ki kemény szavakkal. Demokráciára és a fasizmus elleni harcra tanítottak. Egy olyan korban, amikor a művelődés értékében való hit megingott a lelkekben, amikor a bizonytalanság, a megfélemlés, a védtelenség érzete tömegeket ragadott hatalmába, jó volt visszafordulni a múlt tanításaihoz. A külső élet gyors változásaitól ezek ismét egy percnyi megnyugváshoz, önmagunk igazi lényegéhez vezethettek.

Ebben az időben még volt egy kis vidéki lapunk, az *Enyedi Hírlap*, akkoriiban abba írogattam. Amikor már éppen kibővítéséről gondolkoztunk — betiltották. Így jártak rendre többi lapjaink is, mihelyt kis figyelmet keltettek maguk körül. 1941-ben már csak a *Magyar Kisebbség* maradt meg mint egyetlen folyóiratunk Lugoson, tőlünk egyelőre szinte elérhetetlen távolságra. A megváltozott helyzetben azonban természetesen tőle is megváltozott szellemet és az újonnan támadt feladatok betöltését vártuk. Ezt Jakabffy Elemér mindjárt felismerte, és helyet adott a fiataloknak.

Amikor a fiatalok rovata először szólalt meg, örömmel köszöntöttük az új helyzet követelményeit fölismerő jóakaratot. Akkor még nem gondoltuk, hogy a folyóirat — eddigi formája, nemzetpolitikai jellege és nemzetiségi szempontból kedvezőtlen környezete miatt — sohasem válhatik szellemiségünk igazi kifejezőjévé. Az irodalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó cikkek ezután is csak nehezen kaptak helyet a folyóiratban, igazi otthonra nem találtak benne. De a szociológia, a helyismereti kutatás mellett művelődéstörténeti tanulmányokat is közölt, én pedig mint kollégiumi könyvtáros éppen most kaptam kedvet ahhoz, hogy eddig rejtve maradt, haladó szellemű, a társadalmi megújulást szolgáló törekvésekkel alaposabban foglalkozzam. Ekkor írtam a Kolozsvári Nevelői Körről és a *Bánk bánról* szóló tanulmányaimat. Az újabb, komolyabb munkákra serkentő öröm azonban hamarosan elszállott. A *Magyar Kisebbség*, amely külön tudományos füzeteket adott ki, 1942-ben megszűnt. Addig sem tudott az élet aktuális problémáival foglalkozni.

Az élet értelmét és időszerű parancsait kutató szellem tehát nem tudott behatolni a *Magyar Kisebbség*be, továbbra is főként csak a politikai élet változásait, nemzeti életünket, intézményeinket érintő rendelkezéseit tartotta számon. A dísztelen, sárga borítékos füzetek megérkezése így sohasem jelentett eseményt életünkben, és nem hozhatta vissza azokat az időkort, amikor az *Erdélyi Szemle*, a *Pásztortűz* és más magyar folyóiratok megjelenése hozta izgalomba a fiatal lelkeket.

Még több évig kellett várunk, amíg 1943-ban Aradon megindult a romániai magyarság irodalmi folyóirata, a *Havi Szemle*. A romániai magyar író addig vagy magába fojtotta lázongásait, és hosszú hallgatásra kényszerült, vagy megtalálta az utat, hogy közvetlen szóval forduljon a munkássághoz, a néphez.

Miután a *Brassói Lapok*at betiltották, és a kollégium főgondnoka, dr. Szász Pál Enyedre hívta Kacsó Sándort az *Erdélyi Gazdát* szerkeszteni, a kollégium megvette a *Brassói Lapok* nyomdáját. A nyomda felszerelése egy átalakított kollégiumi épületben a tavasz folyamán elkezdődött, és 1941 októberében Zalányi István, a Bethlen Nyomda igazgatója már jelenthette, hogy a nyomda üzemképes állapotban van. Elkezdték a munkát a Brassóból Enyedre költözött nyomdászokkal.

A két szerkesztő, dr. Nagy Endre és Kacsó Sándor, a nyomdászok, a gazdasági szakemberek, a tanárok, akárcsak a nép életéhez közel álló írók, ekkor már mind tisztán látták a feladataikat: min-

den erővel azon dolgoztak, hogy jó gazdalapot, néplapot adjanak az olvasók kezébe. És az *Erdélyi Gazda*, a helyzethez alkalmazkodva, olykor nyomdát is változtatva, de — amíg csak lehetett — pontosan kéthetenként beköszöntött minden előfizető lakásába: a magyar falusi néphez és a falusi, kisvárosi magyar értelmiséghez egyaránt.

1941 őszén a Bethlen Nyomda megindulása, munkába lendülése és az első kiadvány megjelenése éppen olyan jelentős esemény volt, mint egykor egy épület alapkövetétele. De a fontos esemény megünneplésére senki sem gondolt, mert egyre sürgetőbb lett a feladatok elvégzése. Nem volt az ünneplésre sem idő, sem lehetőség, folyt a munka szakadatlanul.

Innen kerültek ki az EMGE kisgazdák számára kiadott tájékoztatói, füzetes kiadványai, itt jelent meg Kacsó Sándor szerkesztésében az 1942-es, majd az 1943-as *Gazdanaptár*, amely nemcsak gazdasági útmutatást adott, hanem számon tartotta művelődésünk kérdéseit, hagyományait, az anyanyelvből kivirágzó nemzeti irodalomnak a néphez szóló szépségeit is. Az 1940-es években, a háború éveiben újabb jelentőséghez jutott a naptárirodalom, mint minden kezdet idején, amikor még nincs kiadó, nincsenek folyóiratok, de a nép mohón várja, hogy szóljanak hozzá. Nos hát, az *Erdélyi Gazda* minden sora és minden kiadványa éppen a néphez szólott, a népet biztatta és tanította az árvasság éveiben.

Apáczai figyelmeztetése újra időszerűvé vált ezekben az években: elsősorban az alsófokú iskolákat kellett tankönyvvel ellátni. Azokra az anyanyelvű iskolákra kellett gondolnunk, amelyek „a gyermekeket már zsenge korukban olvasásra és írásra tanítják“, ehhez pedig ábécé és olvasókönyv kiadására volt szükség. Most tűnt ki igazán, hogy a kollégium tanítóképzőjének tanári kara nemcsak helytállott, amikor erre a legnagyobb szükség volt, hanem kitűnően el is tudta látni a rá háruló feladatokat.

A tanítóképző igazgatója, Csefő Sándor és a kollégium rektora, Elekes Viktor azokhoz a fiatal tanárokhoz fordult, akiknek a lelkesedés és hivatástudat mellett már elegendő tapasztalatuk is volt a nevelésben, és idejében felismerték, mi a dolguk. Nem tőkés vállalkozó szervezte meg a dél-erdélyi tankönyv- és népnevelő irodalmat, és nem állástalan értelmiségiek kerestek munkát és megélhetési lehetőséget, mint azt némelyek talán hiszik vagy feltételezik. Az előzetes költségeket a kollégium, a nyomda, a szövetkezetek vagy iskolák igazgatói, tanárai vállalták, és még bizonytalan volt, hogy egy-egy új kiadvány után mennyi

lesz a bevétel. A legnagyobb nehézség azonban mindig a rendelkezésünkre álló szakirodalom hiányossága volt.

A tanítóképző pedagógiatanára, Erdélyi Gyula évek óta együtt dolgozott Nemes Jánossal, az elemi iskola mintatanítójával, akinek már megjelenése és biztató mosolya elég volt ahhoz, hogy a gyermekek megszeressék az iskolát, és játszóia tanuljanak meg mindent. A pedagógiai szakirodalomban való jártasságot így mintegy kiegészítette a gyakorlati tapasztalat és az a nevelői érzék, amely érti a gyermekek nyelvét, s mindig új ötletekkel köti le figyelmüket. Az Erdélyi—Nemes-féle *A.B.C. és olvasókönyv* már 1942-ben megjelent, azután *Betűerdő* címmel vált egyre népszerűbbé, és minden évben új kiadásra volt belőle szükség. Helybeli művésznk is volt Vass Albert személyében, ő gondoskodott az illusztrációkról, amikor sor került egy népmesegyűjtemény kiadására.

Az ábécé után nemskára megjelent a többi elemi iskolai tankönyv. Román részüket Bedeleanu Diomed, az iskola régi barátja és minisztériumbeli pártfogója szerkesztette, a magyar részt pedig Csefő Sándor. Velük együtt dolgoztak a fiatal tanárok, ki-ki a maga tudása és szakterülete szerint.

Ezeket az első tankönyveket követték a középiskolai tankönyvek. 1943-ban a kollégium két természetrajztanára, Szathmáry Gyula és Zalányi István a középiskolák II. osztálya számára megírta a *Növénytant*. A Bethlen Nyomda ennek a kinyomtatásával is hamar elkészült, sőt ugyanabban az évben már nyomdafestéket látott a középiskolák II. osztálya számára Szentmiklósi Ferencel, a gyulafehérvári római katolikus gimnázium tanárával közösen szerkesztett olvasókönyvünk és nyelvtanunk is. A régi olvasókönyvek helyett igyekeztünk új, frissebb, népi hangot vinni a pontosan még nem körvonalazott középiskolai anyagba. Benedek Elek, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc elbeszélései mellett ekkor már helyet kaptak nemcsak a Petőfi-, hanem — megfelelő előkészítés után — az Ady- és a József Attila-versek is.

A Bethlen Nyomda működött, most már lehetett tervekét kovácsolni. Ezekben nem is volt hiány. 1942-ben Brassóból kaptam egy tervet Kakassy Endrőtől, aki táj- és népiismereti könyvsorozatot akart volna kiadni, a dél-erdélyi részekben és a Bánságban élő valamennyi magyar író bevonásával. Erre azonban nem akadt kiadó, bár a terv nagyon szépek látszott, és minden témának mi volt jelölve a gazdája is. „Vitézek, mi lehet e széles föld felett szebb dolog a végeknél” — ez lett volna a könyvsorozat alap gondolata, és szépen illeszke-

dett ebbe a Maros, az Aranyos, a Küllő mente éppen úgy, mint például Enyed, Brassó vagy pedig a csángók földje, valamint azok a nagy szellemek, akik itt éltek, és emberségre tanították, figyelmeztették a népet minden időben.

Ez az átfogó terv nem valósult meg, szerényebb kezdettel kellett elindulnunk 1942 tavaszán. Úgy látszott, egy szűkebb kollégiumi bizottság tanácskozására volt először szükség, amely megállapodott az alapelvekben.

1942 áprilisában Elekes Viktor tanácskozára hívtam meg Juhász Albertet, Erdélyi Gyulát és Horváth Jenőt, hogy megállapodjanak egy füzetsorozat indításában. Az enyedi tanárokhöz intézett felhívásban leszögezték, hogy abban a helyzetben, amikor a romániai magyarság semmiféle anyanyelvű kiadványhoz nem jut hozzá, szükségesnek látszik legalább füzetsorozat formájában napvilágra segíteni olyan kiadványokat, amelyek az általános műveltséget szolgálják, és hasznos ismereteket adnak. Elhatározták, hogy az ügy érdekében felveszik a kapcsolatot a gyulafehérvári római katolikus gimnázium tanári karával, s évéig két enyedi tanár rövid időn belül felkeresi a gyulafehérvári tanárokat, megbeszéli velük az együttműködés lehetőségeit. Velem együtt Horváth Jenő mindjárt vállalkozott az utazásra, amely nem bizonyult feleslegesnek, hiszen ugyanazok a gondok örölték Gyulafehérvárt is azokat, akikkel találkoztunk. Soha ilyen közel nem került egymáshoz az enyedi Bethlen Kollégium és a gyulafehérvári Majláth Gimnázium tanári kara. Munkatársakat kerestünk, és jó barátokat találtunk.

A látogatások során fiatal és fiatalos szellemű tanárokkal jöttünk össze, akik éppen olyan jól ismerték az új magyar népi irodalmat, mint József Attila költészetét. Szentmiklósi Ferencel egyszer József Attilának *A Dunánál* című költeményét vitattuk meg. Máskor Adyt idéztük. Úgy tűnik, most értettük meg igazán *Intés az őrzőkhöz* című versét, amelynek annyiszor mondtam el magamban ezeket a nekünk szóló sorait:

*Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Elet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.*

„Véres s ostoba feneségek” vettek körül és fenyegettek ebben a háborús világban, amikor megnőtt az írói felelősség, és meg kellett keresni a gyökereket, amelyek megtartanak és megerősítenek. Nemhiába idéztük tehát Apáczait, Tótfalusi Kis Miklóst vagy Pápai Páriz Fe-

rencet, akik Hollandiából vagy Németországból tértek haza nyugati műveltséggel telítve és egyetemi katedráról lemondva, hogy itthon népük szolgálatának szenteljék életüket. De azt is tudtuk, hogy ez a magatartás a modern magyar irodalomtól sem idegen. Németh László a *Kisebbségben* lapjain ezt üzenete nekünk: „A magyar író tartson, s ha lehet, éljen a szegényekkel!” Ezt a gondolatot már rég megfogalmazta Kacsó Sándor is, amikor a *Ki a kastélyból a kertbe* című cikkét írta a *Brassói Lapokban*, és a *Hasznos Könyvtárt* szerkesztette. Ennek szerves folytatása volt most az *Erdélyi Gazda* szerkesztése.

Igaza volt egykor Tamásinak, amikor azt írta, azt kötötte a lelkére Ábelnek: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Ezt azonban ki kellett egészíteni azzal, amit Németh László Hódmezővásárhelyen állapított meg: „Az embernek ott kell maradnia, ahol van. [...] A szökés nem segít, itt kell kitartanunk.” Erre mi már 1941-ben rájöttünk, és amikor a közös tanári bizottságtól Szentmiklósi Ferencsel együtt azt a feladatot kaptuk, hogy szerkesztsünk az ifjúság és a falusi nép számára olcsó, népszerű kiadványokat, akkor elsősorban a népmesék világához fordultunk. Szentmiklósi Ferenc többször is meglátogatott Enyeden, mindig tele volt energiával, kezdeményezőerővel és ötletekkel, így jó volt vele együtt dolgozni égy pár éven át. Ki gondolta volna akkor, hogy betegsége miatt ez a barátság nem tarthat sokáig, és hogy hamarosan elragadja őt közülünk a halál?

Gyulafehérvári látogatásunk alkalmával Czilling Antal zeneanarral ismerkedtünk meg, aki azután hamarosan hozzáfogott egy daloskönyv szerkesztéséhez Szabó Gézával, a hangversenyeiről, a székely írókkal együttesen tett körútjairól már országosan ismert, Bartókért, Kodályért és a népi fogantatású modern magyar zenéért lelkesedő zeneanarrunkkal. A jól összeállított munkát sikerült is 1944-ben kiadatni Temesvárt *Daloljunk* címmel.

De nemcsak népünket kellett alaposabban megismernünk, és a könyvtárunkban folyó népmeszeszerkesztést Gombáson és Magyarlapádon népmese gyűjtéssel is kiegészítenünk, hanem történelmünket, hagyományainkat is mélyebben fel kellett tárni. Gyulafehérvári látogatásaink alkalmával Magyarosi Jóska volt a kalauzunk. Kitűnően ismerte a vár, a székesegyház történetét, előadást tartott róla, érdeklődött nyelvi, irodalmi kérdések iránt is, s így méltán hittem, hogy irodalom vagy történelem szakos. Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor kiderült, hogy kitűnő számtanta-

nár, akinek szemléletében valóban teljes egységbe ötvöződött a humán és a természettudományos műveltség, amit szükségesnek és természetesen kellett azután tartanunk. Hiszen éppúgy be kellett hatolnunk a gyökerek mélységébe, a helyi hagyományok világába, mint ahogy nem mondhattunk le arról sem, hogy lépést tartsunk a nyugati irodalommal és tudománnyal.

Láttam és megértettem, hogy a gyulafehérvári székesegyház oszlopai és boltívei éppúgy az ég felé törnek, mint például a chartres-i katedrális vagy a troyes-i Saint-Urbain templom boltívei, a szerkezetük is hasonló. Ám a francia gótika pazar csipkészetét, csodálatos kőfaragásait nem találhatjuk meg Gyulafehérváron. Ez a templom sokkal egyszerűbb és puritánabb. Olyan, mint az erdélyi középkor, amelyet mindegyre viharok szaggattak és pusztítottak. De erre a gyulafehérvári székesegyházra is talál az a jellemző, amelyet Émile Mâle a francia gótikáról adott: „E művészet nem más, mint fenség. Tőle minden heves érzelem távol esik. [...] A béke mélysége, a nyugalomban gyökerező erő fogja meg itt az embert.” Minket természetesen még egyéb is: a történelmi emlékek, a hely történelmi varázsa.

Hogy egy egyszerű, gótikus torony mit jelenthet az embernek, arra csak később jöttem rá, amikor Enyedről el kellett távoznom, de az enyedi templomtornyot még sokáig láttam. Proustnak a combray-i harangtoronyról adott leírása tudatosította azután bennem azt, hogy ez a torony meg a szülőföld figyelmeztetését, intó szavát jelentette számunkra a háborús, fasiszta örületben vergődő világban. „Úgy rémlett — írta Proust —, mintha az izmosan zömök és a távlatól megnövesztett apszis abból az erőfeszítésből harsannék ki, melyet a torony tesz, hogy nyilát az ég szívébe röpítse: mindig a toronyhoz kellett visszatérnünk, mindig a torony uralkodott mindenben, váratlan ormával fölhujjogtatva a házakat, és úgy emelkedett elélem, mint Isten ujjá, aki nyilván az emberek tömegében rejtőzködött, noha én őt sohasem tévesztettem volna össze a tömeggel.”

Úgy tűnik, az idők folyamán az enyedi torony és vele együtt a kollégium mint iránytű figyelmeztetett, hogy merre kell tartanunk. Önmagunk egyéniségéhez hűen és a feladatainkat egyre tisztábban látva folytattuk munkánkat. Az első népmese gyűjtemény, az *Erdélyi Gazda*, a naptárak, amelyeket a Hangya-szövetkezetek vittek szerte az országba, a szét-szórtan élő dél-erdélyi magyarsághoz, nagyobb eseményt jelentettek most a falusi nép lelkében, mint régen egy-egy értékesebb könyv vagy újság. A falusiak

akkoriban nagyrészt a szövetkezetek útján vásárolták meg mindazt, amire szükségük volt. A tankönyveket és a régóta nélkülözött könyveket is. A családi, a gazdasági gondok, bármilyen nyomasztóak lehettek a hosszúra húzódott háború idején, a könyvekre mégis szükség volt. Sőt, bizonyára még sokkal nagyobb szükség, mint a békés időkben, amikor még szabadon lehetett beszélni, eszmét cserélni. A hangos szó elnémulhatott, de a gondolat élt, és az anyanyelv szépségeire kinyíltak a lelkek. Az *Erdélyi Gazda* olvasóitól tudtuk, hogy a nép menyire vágyik arra az irodalomra, amely a szabadságért és az igazságért folytatott harc szépségét, végső győzelmét hirdeti. Bizonyára azért olvasta szívesen a népmeséket is, amelyekben megelevenedtek a féltve őrzött álmok.

Ebben az időszakban ismét éppen nekünk írta Petőfi ezt a biztatást:

*Énekeljünk, társak, sőt legyen most
Hangosabb, mint eddig volt, a lant,
Hadd vegyüljön e zavaros földi
Zajba egy-két tiszta égi hang!*

És a költők énekeltek Erős Jánosról, a szülőföldről, a Kelemen-havasokról és az „ezüstszalagként csillanó” Marosról, melynek habjai a Duna felé sietnek. Mi pedig, Szentmiklósi Ferencsel, felkutattuk a kollégiumi könyvtárban Arany

László, Gyulai Pál és Kriza János népköltési gyűjteményeit, sőt Ósz János akkor még kevésbé ismert meséihez is hozzájutottunk a helyi gyűjtés mellett. Így született meg 1942-ben *Magyar népmesék* című mesegyűjteményünk Vass Albert kedves címlappjával. Hamarosan második kiadásban is ki kellett adnunk. Ezt követte nemsokára *A vak király*. Ezt már egyedül szerkesztettem, Aczél Ferenc rajzolta hozzá a találó és talányokat rejtő címlapot. A korabeli körülmények között elégedettek lehetünk; jól, tisztán nyomtatott, jó ízléssel szerkesztett kiadványokat adtunk olvasóink kezébe. Ezek voltak az első lépések, utána kezdődhetett egy vagy akár két antológia kiadásának a tervezgetése.

Ugyancsak a Bethlen Nyomdában ebben a sorozatban jelent meg dr. Horváth Jenő *Ki-ki magának első orvosa* című hasznos kis egészségügyi tanácsadója, s hamarosan el is fogyott, mert szükség volt rá. A *Hasznos Könyvtár*hoz hasonlóan ez a kis könyvsorozat is főként gyakorlati és népművelő szempontokat követett, de továbbfejlődésére már nem volt idő és lehetőség. A kezdeményező lépések után az aradi *Vasárnap* nyomdájában kiadott *Havi Szemle* és a „fecs-kés könyvek” vitték tovább az irodalmat a könyvre éhező dél-erdélyi és bányászati magyarság otthonaiba.

TÖKÉS ZOLTÁN

SZKÜLLA ÉS KHARÜBDISZ KÖZÖTT

V	Ó	V
A	ha	A
L	galamb száll s jelzi a kiutat,	L
S	bárkánk minden szoroson	S
A	átjuthat! apropó, vegy	A
G	étek már ki a	G
	viaszt	
	füle	
	tekből	
	!!!!!!!!	